

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
ЩОДО ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ
У ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (ДРУГА ПОЛ. ХІХ СТ.)**

У системі органів державної влади будь-якої країни є окремі інституції, на які покладаються функції правоохоронного характеру. Вони покликані забезпечувати особисті майнові права фізичних та юридичних осіб, запобігати протиправним діянням, спрямованим на незаконне відчуження чужого майна, загалом, уповноважені підтримувати охорону громадського порядку. За іменним імператорським Маніфестом «Про запровадження міністерств» 1802 р. такі повноваження надавалися Міністерству внутрішніх справ. «Посада міністра внутрішніх справ, – стверджувалося в Маніфесті, – зобов'язує його опікуватися повсюдно добробутом, спокоєм, тишею і благоустроєм народу» [1, с. 468].

Організаційно-правові засади діяльності МВС Російської імперії, а також окремих його складових розглядалися такими дослідниками, як Т. Воробейкова, А. Дубровіна, В. Шандра, О. Ярмиш, В. Чисніков, М. Щербак, А. Чайковський. Однак виконання охоронних функцій при забезпеченні реалізації права власності на землю висвітлене лише побіжно. Саме цьому аспекту охоронної діяльності МВС присвячена пропонована стаття.

Структурно формування Міністерства внутрішніх справ завершилося з виданням «Общего учреждения министерств» 1811 р. Міністерство підпорядковувалось імператору, який призначав міністра і його товаришів (заступників). Найважливіші справи розглядалися на засіданнях дорадчого органу – Ради при міністерстві, до якої входили товариші міністра та директори департаментів.

Положення 19 лютого 1861 р. сприяло виходу МВС на провідні позиції серед центральних відомств імперії. Департаменти поліції, загальних справ, земський відділ посіли пріоритетне місце у структурі міністерства. Саме земський відділ здійснював нагляд за процесом впровадження реформаторського законодавства, видав селянами, контролював діяльність місцевих селянських закладів. Правопорушення, здійснені на ґрунті самозахоплень земельних ділянок, передавалися під юрисдикцію Міністерства внутрішніх справ.

25 грудня 1862 р. були запроваджені Тимчасові правила про устрій поліції. Стаття 25 Правил визначила категорію підвідомчих поліцейським установам справ. Так, розгляд Загального присутствія повітових і міських управлінь поліції підлягали справи про за-

провадження надзвичайних заходів при виконанні закону та відновленні порядку, спокою і безпеки. Віданню Загального присутствія передавалися справи щодо відшкодування збитків, самовільного заволодіння чужим майном, розгляду протиправних вчинків [2, № 39 087].

6 серпня 1880 р. у складі міністерства було створено департамент державної поліції, до якого включається виконавча поліція. Основною його функцією стало запобігання та припинення злочинів, охорона громадської безпеки та порядку. З цього ж року до складу МВС починає входити окремий корпус жандармів.

Отже, реформування Міністерства внутрішніх справ, реорганізація його окремих підрозділів для максимальної концентрації правохоронних функцій в одному відомстві, відбувалася відповідно до суспільно-політичних процесів епохи, як-от: ліквідація кріпосного права і надання колишнім кріпакам та іншим категоріям селянства прав сільських обивателів; перетворення їх на власників садибної землі; узаконення виходу селян зі складу громади з правом придбання належної частки землі тощо. Поширення революційних ідей у цьому переліку займало не останнє місце.

Уже під час ознайомлення поміщицьких селян з імператорським Маніфестом про ліквідацію кріпосного права орган Міністерства внутрішніх справ зафіксували непоодинокі факти непокори, а подекуди й опору місцевій владі та регулярним військовим частинам, кинутим на придушення селянських виступів. Так, у Харківській губернії 4 травня 1861 р. селяни вирішили «працювати не більше одного дня на тиждень і припинили виходити на панщину» [3, с. 242]. «Безлад у Новомосковському повіті Катеринославської губернії, – зазначав у рапорті місцевий чиновник, – був викликаний неправильним розумінням ними [селянами] положень [маніфесту] у тому сенсі, що, начебто, вже настав для них час розгляду громадським судом та ліквідації існуючої донині влади» [3, с. 61]. У Гайсинському повіті Подільської губернії селяни також відмовлялися від повинностей, стверджуючи, що з дня оприлюднення Положень вони зобов'язані виконувати не всі роботи на користь власника, визначені інвентарними правилами, а тільки ті, що передбачені місцевим Положенням [4, с. 268–269].

Тільки під час оголошення і введення в дію Положень 19 лютого 1861 р. в українських губерніях відбулося 622 селянські виступи у 920 селах, у яких взяло участь 445 тис. осіб [5, с. 38]. Масовим рухом селянство виявило бажання знищити обтяжливі феодальні повинності. Щоправда, не було жодного виступу, результатом якого стало б самовільне захоплення поміщицьких, казенних, громадських, приватновласницьких чи земель іншого правового режиму. Увесь гнів селянства спрямовувався проти половинчас-

тості реформи, оскільки кріпосницькі відносини продовжували існувати фактично, принаймні тимчасово.

18 липня 1862 р. імператором був підписаний Закон «Про заходи до обмеження земельних утідь від потрав та завдання іншої шкоди». Назва закону свідчить, власне, про вид правопорушення, що набрав загрозливих форм для власників земельних посіlostей. Під потравою чи спашем та іншими протиправними діянннм законодавець розумів «шкоду, завдану шляхом скошування чужих трав, хлібів, псування каналів, парканів, дерев по дорогах, проходом чи проїздом через посіяні та виорані поля, викрадення хліба, сіна та інших сільськогосподарських рослин, овочів чи тих, що зберігаються на полях (у скиртах, стогах, ямах, сараях)» [6, № 38 474]. Справи мали розглядатися мировими посередниками або волосними судами. Участь у процесі нижніх чинів поліції, а саме соцьких *(відповідав за певні ділянки стану, що називався сотнею)*, була обов'язковою у тому разі, коли затримані за потрапу тварини належали особі, яка не входила до тієї ж сільської громади, що й власник землі. Завданням соцького було сповістити про затримання тварин «обивателям своєї сотні і соцьким суміжних сотень для повідомлення по їхніх сотнях» (ст. 6). Ігнорування останнім заяв, скарг, запитів потерпілих каралося штрафом, накладеним мировим посередником який інформував про порушення безпосереднього начальника – станового пристава (П.С.З. – №39 087).

У 1860-70-х роках колишні кріпаки продовжували боротьбу, обстоюючи свої селянські інтереси. У зв'язку з відмовою тимчасовозобов'язаних селян с. Водолаги Харківської губернії вступати у права землекористувача надільних ділянок і продовженням самовільного обробітку землі своїх колишніх власників, 29 серпня 1864 р. до села була уведена команда із 50-ти нижніх чинів повітової поліції. Під час зіткнень 4 селянина загинуло і два зазнали поранень [7, с. 371–373].

На придушення протесту селян с. Єрківці Полтавської губернії проти підписання уставної грамоти, у текстї якої йшлося про те, що селяни мають продовжувати відробітки протягом періоду тимчасового зобов'язання, були спрямовані сили 4-го саперного батальону [7, с. 221–224].

Повноваження поліції значно розширювалися у зв'язку з ухваленням «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою» від 14 серпня 1881 р. Законодавець покладав на Міністра внутрішніх справ обов'язки з організації роботи з охорони громадського порядку та спокою. Місцеві органи та їхні чиновники мали беззастережно виконувати накази міністра.

У місцевостях, де порушення громадського порядку становили особливу загрозу для суспільства, санкціонувалося запровадження режимів посиленої або надзвичайної охорони. Умовами, необхід-

ними для оголошення на певній території стану посиленої охорони, визнавалися не лише порушення громадського спокою протиправними діями проти дійсного державного устрою чи підготовкою до таких дій, а й проти безпеки приватних осіб та їхнього майна, якщо застосування чинних законів було визнане недостатнім (п. 1, ст. 6). Право оголошувати на певній території стан посиленої чи надзвичайної охорони належало безпосередньо міністру внутрішніх справ або генерал-губернатору з подальшим затвердженням цього рішення очільником Міністерства внутрішніх справ.

Із запровадженням режиму охорони керівництво губернії отримало дозвіл обмежувати політичні та економічні права підданих. Вони мали право видавати обов'язкові постанови, встановлювати за їх порушення стягнення у формі арешту (до 3-х місяців) і штрафу на суму до 500 руб.; забороняти будь-які збори жителів; закривати торгові й промислові підприємства на увесь час дії надзвичайного законодавства тощо. За поданням губернатора Особлива нарада при МВС вирішувала питання про адміністративне заслання на п'ятирічний термін осіб, «шкідливих для держави і громадського спокою» [8, с. 30].

За матеріалами МВС, повідомленнями керівництва губерній та місцевих органів, що містяться у зібраних у збірниках документів, виявленими в архівосховищах, непорозуміння між владою і селянством найчастіше відбувалися на ґрунті невдоволення якістю відведених для особистого користування угідь, наділення ділянок у непридатних для ведення сільського господарства місцях, розмірами надільних польових чи садибних земель, що зазвичай занижувались, на думку протестуючих. У Подільській губернії, що, правда, зафіксовані конфлікти через неспроможність місцевих органів розділити правомочності селян і поміщиків на лісові сервітути. Один з ексцесів у с. Грабове Балтського повіту, що переріс у силове протистояння у 1883 р., вдалося локалізувати лише за допомогою військових підрозділів та за участі подільського віце-губернатора [9, с. 11–14]. Проте ми не виявили жодного випадку порушення кримінальної справи чи складення відповідного акту чи протоколу за фактом свідомо спланованого, самовільного захоплення громадою, групою осіб чи окремими фізичними особами нерухомої власності поміщиків, держави чи інших суб'єктів права власності на землю. Цей вид злочину не інкримінувався в українських губерніях, принаймні у період впровадження Положень 19 лютого 1861 р. Посягання на земельну власність не актуалізувалося, адже реформаторське законодавство відкривало селянам дорогу до участі у власницьких правовідносинах.

Список літератури: 1. Градовский А. Д. Собр. соч. : в 10- т. / А. Д. Градовский. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1907. – Т. 8. – Начало русского государственного права. – 1907. – 580 с. 2. Временные правила об устройстве полиции в городах и уездах губерний по общему учреждению управляемых / Полное Собрание Законов. – Собр. 2. – 1862. – Отд. 2. – СПб.: Типография 2-ого отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1865. – Т. XXXVII. – 1865. 3. Крестьянское движение в 1861 г. после отмены крепостного права: в 2 ч. – М.-Л.: АН СССР, 1949. Ч. 1 и 2. – Донесение светских генералов и флигель-адъютантов, губернских прокуроров и стряпчих. – 263 с. 4. Селянський рух на Україні 1850-1861 рр.: 3б. матеріалів / – К.: Наук. думка, 1988. – 445 с. 5. Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі на початку ХХ століття / М. Н. Лещенко. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. – 202 с. 6. О мерах к ограничению земельных угодий от потрав / П. С. 3. – Собр. 2. – 1862. – Отд. 1. Т. XXXVII. – 1862. 7. Крестьянское движение в России: Сб. документов / – М.: Мысль, 1964. – 952 с. 8. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст.: Монографія / О. Н. Ярмиш. – Х.: Консум, 2001. – 288 с. 9. Проховский Н. И. Значение «лесных сервитут» Юго-Западного края / Н. И. Проховский – Винница: Типография Р. Б. Шерра, 1901. – 36 с.

Надійшла до редакції 27.10.08

А. Д. Семикопний

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМ ЗЛОЧИННОСТІ НАПРИКІНЦІ 1920-Х РР.

Принципова схожість соціально-економічної ситуації початку ХХІ ст. ыз тією, що склалась в Україні в роки здійснення нової економічної політики, коли відмова від воєнно-комуністичних методів управління державою на фоні руйнівних наслідків Першої світової, громадянської воєн та голоду створила умови для поширення соціальних аномалій, зокрема, організованої злочинності, привертає увагу дослідників можливістю порівняти процеси суспільного життя цих періодів історії. Надзвичайно важливо з'ясувати ті правові засади, що забезпечували протидію держави цьому негативному явищу. На думку автора, найбільш ефективно це можна зробити, про аналізувавши певні статті Кримінального кодексу (далі – КК), який акумулював у собі основні засади протидії злочинності, зокрема, й організованій.

На жаль, треба констатувати, що ця актуальна тема досьогодні не достатньо висвітлена у правовій літературі. У 1920-ті рр. до цієї проблематики зверталися М. Ісаєв, А. Ошеров, М. Паше-Озерський, А. Піонтковський [1–4]. У повоєнні часи в радянській історико-правовій літературі здебільшого розглядалися питання, пов'язані з протидією політичному бандитизму. Природу організованої злочинності того часу більшість авторів намагалась пояснити тим, що вихідці з буржуазних або перехідних класів не сприйняли революцію і намагалися перешкодити зміцненню пролетарської держави [5]. Відсутність чіткого розподілу між так званим «політичним» та загальнокримінальним бандитизмом значно звужувала можливості об'єктивного аналізу правових норм щодо протидії організованої злочинності. І на сучасному етапі дослідни-